

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia VI (2015)

ISSN 2082-0909

Aleksandra Ignasiak-Smela

Uniwersytet Opolski

Bohater tekstów dla gimnazjalisty – dawniej i dziś

Przyjęło się twierdzić, że książka dla młodego czytelnika powinna być napisana prostym językiem, by nie sprawiać mu problemów w jej odbiorze. Wiemy jednak, że nie są to jedyne wyróżniki tej gałęzi literatury. Za najważniejszy powinno się uznać jakość, która powiązana jest ze sferą wartościowania interesującego nas pisarstwa. Różnorodność zadań, jakie stawia się przed literaturą dla młodego odbiorcy uświadamia, że jest ona „trudną i odpowiedzialną sztuką – pomiędzy Scyllą „kretynizacji” odbiorcy a Charybdą nadmiernego utrudnienia komunikatu”¹. Funkcje, które spełnia literatura dla młodego odbiorcy realizują się za sprawą elementów stanowiących cechy symptomatyczne tejże literatury. Kategorie te decydują również o poziomie artystycznym książek dla niedorosłych. Dobrze jest zatem, kiedy w literaturze tworzonej *ad usum Delphini* pojawiają się wszystkie, a przynajmniej większość z wymienionych poniżej wyróżników. Niewątpliwie na osobność literatury dziecięco-młodzieżowej składają się:

- dydaktyzm,
- fantastyka,
- przygodowość,
- bohater rówieśniczy,
- komizm,
- ludyczność,
- paidialność,
- swoisty akt komunikacyjny².

W moim odczuciu najbardziej reprezentatywną cechą jest obecność bohatera rówieśniczego. Młody człowiek z racji swojego wieku, stojący w obliczu wyboru autorytetów, często utożsamia się z postacią literacką. O ważności tej kategorii

¹ K. Cysewski, *O literaturze dla dzieci i młodzieży*, Olsztyn 2001, s. 41.

² Cechy te wskazała Z. Adamczykowa w artykule: *Literatura czwarta – w kręgu zagadnień teoretycznych*, [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, Katowice 2008, s. 29.

świadczy pamięć; po latach bowiem, kiedy dzieciństwo z racji dystansu czasowego jawi się za mgłą, pamiętamy wciąż bohaterów naszych książek, niejednokrotnie w oderwaniu nawet od tytułu lektury czy nazwiska autora. Za sprawą bohatera uruchamiany jest proces identyfikacji i projekcji. Młody czytelnik stawia postać z książki za wzór, niejednokrotnie go naśladuje. W ten sposób realizuje się funkcja wychowawcza, gdyż bohater w książce dla młodego odbiorcy to na ogół postać pozytywna, z wyraźnie zarysowanymi cechami dodatnimi, często stypizowana. Za sprawą bohatera może kształtować się również i funkcja kompensacyjna. Odbiorca literatury szuka w postaci książkowej tych cech, które jemu samemu nie są dane. Czytelnik o wiele szybciej jest w stanie zadzierzgnąć więzy z bohaterem rówieśniczym, aniżeli z bohaterem dorosłym. Ten ostatni z racji chociażby swojego wieku może być odbierany jako mentor, dorosły, który chce radzić, pouczać. Te same wskazówki przekazane przez bohatera – równolatka są o wiele bardziej przekonujące, łatwiejsze do akceptacji. Zresztą nauki społeczne, psychologia i pedagogika pokazują, że dzieci i młodzież najchętniej uczą się drogą zabawy, naśladownictwa swoich rówieśników. Zofia Adamczykowa słusznie zauważyła jednak, że w obszarze literatury dla dzieci i młodzieży znajdują się takie pozycje, których bohaterowie to ludzie dorośli. Wystarczy wspomnieć chociażby o *Podróżach Guliwera* Jonathana Swifta, która to powieść wcale z myślą o dzieciach nie była napisana. *Podróże Guliwera* stały się ich lekturą za sprawą licznych adaptacji. Dla młodego odbiorcy niezwykle interesujący okazał się wątek opowieści tytułowego bohatera, będącego jednocześnie narratorem powieści, ukazujący jego niezwykle przygody. Guliwer swoją psychiką zbliża się do młodego odbiorcy. Oczekiwaniom czytelników odpowiadała także fantastyka powieści i ukazana w niej egzotyka.

Bohaterowie oddziałują na odbiorców książkowych w różnoraki sposób. Wpływ ten zależny jest od konstrukcji postaci literackiej. W pewnych epokach, jak np. w dobie pozytywizmu charakterystycznym był głośnik, hałaśliwie pouczający, propagujący publicystyczne slogany i idee. Taki bohater obecny był w literaturze osobnej przez wiele dziesięcioleci, zmieniały się jedynie hasła przez niego głoszone, a tym samym proponowany model społeczny – od organicznikowskiego poprzez personalistyczny, po społecznikowski. Bohater o psychice dziecka pojawił się natomiast w literaturze tworzonej w pierwszych dekadach XX wieku. Tego Krystyna Kuliczowska nazwała bohaterem prowadzącym³. To organizator zadań społecznych szukający najszusznějších rozwiązań, a przy tym angażujący odbiorcę emocjonalnie. Dla tego bohatera symptomatyczne jest to, że na ogół solidaryzuje się z nim sam autor – narrator.

Z kolei narodziny powieści psychologicznej zaowocowały pojawieniem się bohatera zindywidualizowanego, z bogatym światem wewnętrznym. Dzięki takiej kreacji postaci literatura dla dzieci i młodzieży wyzbyła się prymitywnego dydaktyzmu. W jego miejsce pojawiła się szlachetna moralistyka.

³ Typologię bohaterów literatury dla dzieci i młodzieży przedstawiła K. Kuliczowska w książce *Dawne i współczesne problemy prozy dla dzieci*, Warszawa 1972, s. 82–87.

Typ bohatera zmienia się w zależności od wieku odbiorców. W literaturze dla najmłodszych najbardziej rozpowszechniony jest bohater subdziecięcy. Najczęściej występują zwierzęta i rośliny, które ożywają za sprawą odpowiednio użytych środków artystycznego wyrazu. Dziś popularne są Smerfy czy Muminki, które doskonale wpisują się w pełen przygód i marzeń świat dziecka. Dla literatury inicjacyjnej typowe są postacie skontrastowane, służące budowaniu świata wartości. Dzięki tak wyraziście zarysowanym bohaterom dziecko uczy się odróżniać dobro od zła, prawdę od kłamstwa. Nośnikiem szlachetnych wartości, z tym że zawoalowanych, wymagających wyższego poziomu czytelniczego, są również i bohaterowie lektur młodzieżowych, obarczeni bagażem problemów dojrzewania, dobrze znanych nastoletniemu czytelnikowi. Za ich przyczyną młodzi wkraczają w świat dorosłych, biorą pod rozwagę dylematy moralne, poznają ciemną stronę życia.

Biorąc pod uwagę kryterium wieku odbiorcy, można mówić o dominacji konkretnego typu bohatera. W książkach dla najmłodszych niezwykle często pojawia się przyroda zarówno w wymiarze realistycznym, jak i alegorycznym. Upersonifikowane rośliny i zwierzęta umożliwiają dzieciom poznanie świata, a często także za ich przyczyną realizuje się funkcja wychowawcza czy też estetyczna literatury. Starszym czytelnikom bajkę z bohaterem dziejącym zastępują inne, rozbudowane utwory, na ogół pisane prozą, w których zwierzęta nie stanowią ilustracji ludzkich zachowań. W lekturach nastolatków przywiązuje się większą uwagę do psychologii zwierząt, czego przykładem mogą być utwory Jacka Londona. Literatura dla małych, podejmująca interesującą nas problematykę, za sprawą przyrody kształtuje ich zmysł estetyczny. Przyroda stanowić może bowiem narzędzie bogatej metaforyki, zwłaszcza w poezji.

Należy podkreślić, że kategorie literatury dla dzieci i młodzieży zazębiają się i wzajemnie przenikają. Taka a nie inna kreacja bohatera związana jest z gatunkowością literacką. I tak w fantastyce uwidacznia się bohater literacki, który będąc uwikłanym w dynamiczną akcję spełnia wymóg przygodowości⁴.

Kolejnym obszarem tematycznym jest dziecko w środowisku rodzinnym, szkolnym czy też rówieśniczym. Problematyka taka wymaga obecności bohatera bliskiego wiekiem odbiorcy literatury. Jawi się on nieraz jako ktoś z sąsiedztwa, mający podobne dylematy, doświadczający przygód mieszczących się w granicach możliwości percepcyjnych młodego człowieka. Schemat konstruowania środowiska rodzinnego czy też szkolnego ulega ciągłej aktualizacji. Jest to niezbędne, gdyż w przeciwnym wypadku utwory stają się mało atrakcyjne. Współczesna rodzina to taka, w której rodzice swobodnie posługują się skype'm, a dzieci mają dostęp do lektur w postaci

⁴ O kreacji bohaterów w literaturze dla dzieci i młodzieży szeroko pisała K. Kuliczowska. Warto wymienić jej następujące prace: *Model bohatera w literaturze dla dzieci i młodzieży*, [w:] *Pół wieku przyjaźni z dzieckiem i szkołą*, Warszawa 1972; *Poszerzanie świata. Wśród bohaterów polskiej i obcej prozy dla młodzieży* [w:] *Wartości literatury dla dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*, red. J. Papużyńska i B. Żurkowski, Warszawa-Poznań 1985; *Wokół „przygody”. Model bohatera a konwencje gatunkowe i narracyjne* [w:] *Literatura dla dzieci i młodzieży. Teoria i krytyka*, red. J. Z. Białek, M. Guśpiel, Kraków 1978.

e-booków. Książki prezentujące właśnie taki model będą atrakcyjne dla dzisiejszego nastolatka. Nie inaczej ma się rzecz w odniesieniu do środowiska szkolnego. Motyw przesiadywania po lekcjach w kozie czy też prace na rzecz szkoły mogą dzisiaj funkcjonować w literaturze jako wspomnienie przeszłości, a opisanie tego typu dawnych praktyk w literaturze obrazującej aktualne życie szkolne pozwalałoby na wpisanie danego utworu w poczet literatury niemal fantastycznej.

We współczesnym piśmiennictwie dla dzieci i młodzieży nie unika się trudnych tematów. Tym samym bohater tekstu literackiego doświadcza dylematów, które kilkadziesiąt lat temu obecne były tylko w świecie dorosłych. Jeszcze nie tak dawno Krystyna Kuliczowska pisała:

Walka z ograniczeniami wąskiego dziecięcego świata, do którego wychowawcy, a wraz z nimi pisarze, nie dopuszczali treści we własnym rozumieniu nieestosownych, toczy się od pokoleń, okresami cichnie i znowu wybucha, zdobywa nowe tereny i powraca do dawnych odkryć⁵.

Zgodnie z koncepcją „modernie”, wywodzącą się od Charlese’a Baudelaire’a, sztuka winna przedstawiać codzienność taką, jaka ona jest. Okazuje się, że i sztuka dla małoletnich nie powinna się wymykać tej konwencji. W literaturze dla młodego odbiorcy coraz częściej w miejsce schematycznej, przykładowej rodziny z tatą jako głową rodu i mamą jako opiekunką domowego ogniska pojawiają się nieraz rodziny niepełne, wskutek rozejścia się rodziców, wyjazdu jednego z nich (z powodów ekonomicznych). W sposób bardziej otwarty niż w ubiegłym stuleciu mówi się o chorobach czy śmierci. Tym oto sposobem do literatury „czwartej” wkroczył modernizm. Włodzimierz Bolecki w jednym ze swoich artykułów rozpatruje zjawisko modernizmu w literaturze polskiej ubiegłego stulecia, wskazując na jego wyznaczniki⁶. Mowa jest więc m.in. o treści, formie utworów uznawanych za modernistyczne, a także eksperymentach podejmowanych na warstwie językowej tekstu. Modernizm pozostaje w ścisłym związku z przemianami kulturowymi, które nastąpiły na przestrzeni dziesięcioleci. Można powiedzieć, że ten nurt w literaturze żywi się takimi zagadnieniami jak:

rewolucja naukowa i jej konsekwencje polegające na podważeniu jednowymiarowego, ciągłego, obiektywnego, substancjalnie stabilnego obrazu świata [...], psychoanaliza i nowa psychologia; miejsce erotyki i seksualności w życiu człowieka; płęć w kulturze; społeczny status kobiet (emancypacja) i rozmaite zagadnienia feminizmu; wielokulturowość; odkrywanie wszelkich odmian Inności jako nowych obszarów doświadczenia⁷.

⁵ K. Kuliczowska, *Poszerzanie świata. Wśród bohaterów polskiej i obcej prozy dla młodzieży*, [w:] *Wartości literatury dla dzieci i młodzieży*, red. J. Papużyńska i B. Żurkowski, Warszawa–Poznań 1985, s. 107.

⁶ W. Bolecki, *Modernizm w literaturze polskiej XX w. (rekonesans)*, „Teksty Drugie” 2002, nr 4, s. 11–33.

⁷ Tamże, s. 28.

Tym, co nas tutaj w szczególności powinno zainteresować jest przełamywanie tabu. Zdaniem Boleckiego pisanie w literaturze o przekraczaniu granic związanych z życiem seksualnym czy też rodzinnym wiąże się z modernizmem. Toteż w modernistycznej literaturze dla młodego odbiorcy zupełnie nowym tematem stało się molestowanie seksualne⁸. Uważam, że nie należy tego negować. Mimo ogarniającej nas nowoczesności i szeroko pojętego liberalizmu, rozmowy na niektóre tematy wciąż sprawiają rodzicom wiele problemów. Może warto więc pozwolić przyjść w sukurs literaturze, tym bardziej, że obserwacja czytelnictwa młodych potwierdza, iż książki o problemach dorosłych cieszą się niemałą popularnością,

Wśród tematów obecnych w twórczości dla młodego odbiorcy wskazać można również problematykę moralno-społeczną. Dla najmłodszych kwestie etyczne przybierają postać jednoznacznych pouczeń, natomiast dla odbiorców starszych zagadnienia te obrazowane są w kontekście skomplikowanych nieraz sytuacji. Mam tutaj na uwadze książki podejmujące trudne tematy narkomanii czy też molestowania seksualnego. Dla niektórych – zwłaszcza dorosłych czytelników – bohater takich pozycji książkowych to ktoś z „gorszego” świata,

ale nawet gdy „bohaterem” okazuje się człowiek z tak zwanego marginesu, w jego sylwetce na plan pierwszy wybija się wiara (bo bohater to ten, któremu można zawierzyć, choćby tylko w jego relację z „złych” doświadczeń życiowych). W ten sposób trzy kardynalne cnoty: wiara, nadzieja i miłość stoją jako wzorzec na początku samodzielnego życia człowieka i wpisane w teksty literackie, zwłaszcza te przeznaczone dla nastolatków, opierają się o archetypowe praobrazy⁹.

Takim archetypem jest tutaj oczywiście poszukiwanie wzorca, ideału człowieka doskonałego, a to prowadzi z kolei do opracowania własnego kodeksu moralno-etycznego.

Literatura dla młodego odbiorcy częstokroć podejmuje także motyw pracy samych dzieci bądź ich rodziców. Analiza zawartości podręczników gimnazjalnych z dwudziestolecia międzywojennego dowodzi, że wówczas był to temat niezwykle popularny. Były to niewątpliwie teksty, które powstały jako realizacja zgodnych z duchem czasu idei i haseł. Nowsza proza dla młodego pokolenia także nie stroni od zagadnienia pracy. Utworem takim jest opowiadanie *Jeden dzień Ani* Barbary Tylickiej, obrazujące podział obowiązków przynależnych poszczególnym członkom rodziny. Opowieść ta o charakterze obyczajowo-psychologicznym jest ilustracją świata przeżyć wewnętrznych bohaterki, która staje przed wcale nie łatwymi wyborami, skazującymi ją w konsekwencji na samotność w gronie rówieśników.

⁸ Problematykę tę podejmują np.: S. Dessen, *Posłuchaj mnie...*, Warszawa 2006; K. Verleyen, *Siedem dni ciemności*, Warszawa 2006; N. Nelly, *Byłam jego matką księżniczką*, tłum. J. Pięta, G. Wilk, Katowice 1997; H. Opfer, *Kato-tata. Nie-pamiętnik*, Warszawa 2009; Taż, *Monidło*, Warszawa 2011; Taż, *Trauma*, Kraków 2009; E. Ostrowska, *Abonent chwilowo niedostępny*, Kraków 2009.

⁹ A. Baluch, *Od „ludus” do „agora”. Rozważania o książkach dla dzieci i młodzieży i o sposobach lektury, które wiodą od zabawy do poważnej rozmowy o literaturze*, Kraków 2003, s. 12.

Mówiąc o kreacjach bohaterów w literaturze dla młodego odbiorcy, nie sposób nie wspomnieć o postaciach pojawiających się w utworach *fantasy*. W ostatnich dekadach coraz większą popularnością cieszą się książki o tematyce fantastycznej. Wspomniany gatunek wymusza na bohaterze posiadanie szczególnych cech. W twórczości tej często występują postaci na pozór przeciętne, które w toku akcji zaskakują swoją innością, wyjątkowością. Niejednokrotnie to od nich właśnie zależy los świata. Są wybrańcami, na których spoczywa ogromna odpowiedzialność. Ale co by nie powiedzieć, „bez względu na to, czy bohater *fantasy* przeżywa jedynie atrakcyjne przygody, czy też uwikłany jest w losy swojego świata, zawsze reprezentuje konkretną postawę etyczną, a jego postępowanie stanowi wzór dla młodego czytelnika”¹⁰. Są to przy tym postaci, które łatwo zjednują sobie sympatię nastoletniego czytelnika. Tak jest w przypadku bohaterki powieści Andrzeja Pilipiuka. Tytułowe kuzynki Kruszewskie to alchemiczki cieszące się wieczną młodością dzięki posiadaniu pewnej mikstury. Utwór *Kuzynki*, być może dzięki cechom przynależnym literaturze dla dzieci i młodzieży, jest tą książką, którą współcześni gimnazjaliści chętnie przyjmują jako lekturę szkolną.

We współczesnych realiach do lamusa zdają się odchodzić utwory przygodowo-podróżnicze, mimo iż ich bohaterowie doświadczają wielu ciekawych historii. Żelazne niegdyś pozycje, jak chociażby *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza czy seria o Tomku Wilmowskim Alfreda Szklarskiego nie pasjonują dziś młodego pokolenia. Być może dlatego, że egzotyka, z jaką zetknęli się Staś i Nel jest dla wielu współczesnych małoletnich czytelników na wyciągnięcie ręki. Dobrze rozwijająca się turystyka i wciąż postępująca globalizacja sprawiły, że to, co kiedyś stanowiło świat odległy, dziś jest łatwiej dostępne, przynajmniej dla pewnej grupy osób.

Współcześnie coraz trudniej jest się utożsamić młodemu pokoleniu z bohaterami, którzy byli świadkami wojny. Problematyka ta pasjonowała dzieci i młodzież wówczas, kiedy to ich rodzice byli bezpośrednimi uczestnikami wydarzeń z pierwszej połowy XX wieku. Współcześnie motyw ten uległ nieco dezaktualizacji. Trzeba jednak przyznać, że co pewien czas ożywa zainteresowanie lekturami opisującymi waleczność i poświęcenie w imię Ojczyzny. Tak stało się z utworem *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego. Za sprawą niedawnej ekranizacji wyżej wymienionej książki, stała się ona w ostatnich latach jedną z najchętniej czytanych lektur szkolnych gimnazjalistów. Taki status utwór zawdzięcza być może również i serialowi *Czas honoru*, mającemu swoich wiernych fanów wśród młodego pokolenia.

Odpowiedzią na potrzeby czytelnicze współczesnego nastolatka nie są książki podejmujące wątki historyczne. Podatny grunt znalazły one pod koniec XIX wieku, kiedy to miały zastąpić szkołę nieumiejącą i niemogącą dostarczyć czytelnikowi wiedzy o historii ojczyzny lub preparującą ją w fałszywej postaci. Młodzieżowe utwory tamtych czasów przeładowane były materiałem informacyjnym przekazywanym w formie podręcznikowej. Zaanektowane niegdyś przez młodych

¹⁰ E.I. Rudolf, *Fantasy dla dzieci i młodzieży – między obowiązkiem a przyjemnością*, „Polonistyka” 2011, nr 2, s. 29.

czytelników powieści historyczne Sienkiewicza nie cieszą się dziś zbyt popularnością. Decydujące wówczas o atrakcyjności tego pisarstwa takie elementy jak: wątki romansowe, awanturniczo-przygodowe oraz chwytły typowe dla poetyki wester-nu¹¹ nie są widać zabiegami przemawiającymi do współczesnego nastolatka. Tak więc bohaterowie ochotczy walczący w obronie ojczyzny byli popularni w podręcznikach gimnazjalnych z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Dla przykładu można wspomnieć o tekście zamieszczonym w podręczniku *Mówią wieki* autorstwa Juliusza Balickiego i Stanisława Maykowskiego¹². Bohater młodzieżowy obecny jest w utworze Piotra Chojnowskiego *Powstaniec*. Jest nim nastoletni Janek - syn dziedzica z Zakrzewia. Chłopak bardzo chciał przyłączyć się do powstania. Zbiegł więc z domu, ale został pojmany przez Kozaków i przywieziony do ojca. Ze względu na młody wiek nie mógł być wzięty jako jeniec na Sybir, wobec czego w ramach rekompensaty Kozacy urządzili sobie w domu Janka pijaństwo – pustosząc piwnice, gorzelnie i spichlerz. To skłoniło ojca Janka do osobistego udziału w powstaniu.

W podręczniku dla drugoklasistów również nie brak tekstów z tego typu bohaterem. Przykładem jest czytanka Maykowskiego *Kule Czarnieckiego*. Główna postać to Piotrek – pomocnik piekarza, który początkowo nosił pieczywo wojującym ze Szwedami, a potem na rynku zbierał kule, aby wesprzeć nasze wojsko, któremu brakowało amunicji. Pewnego razu spotkał Czarnieckiego. Ten myślał, że chłopiec zbiera kule dla zabawy. Piotrek był tak zaangażowany w pomoc walczącym, że swoją ofiarność przepłacił życiem. Umierając, zdążył jeszcze wyznać, iż pragnął zostać rycerzem.

Tekstów traktujących o patriotyzmie nastolatków było bardzo wiele w gimnazjalnych podręcznikach międzywojnia. Za sprawą takich właśnie czytanek realizowano postulaty wychowania patriotycznego, które stało się zadaniem priorytetowym polskiej oświaty tuż po odzyskaniu przez nasz kraj niepodległości.

W czytankach podręcznikowych z lat 20. i 30. ubiegłego stulecia rzadko spotkać można było natomiast bohaterki dziewczęce. Dopiero połowa XX wieku przyniosła popularność takich gatunków jak: powieść dla panien, powieść dla dorastających panienek, powieść pensjonarska. Utwory te wyrosły z romansów sentymentalnych, a ich poetyka uzależniona była od gustu i zamiłowań czytelniczek, a także klimatu danej epoki. Jej twórcami byli zwykle autorzy niskich lotów. Przez lata próbowano dowieść, że powieści dla dziewcząt to artystyczne mielizny. Pojawiły się nawet dążenia do wykreślenia tego typu utworów z literatury dla młodzieży. Twórczość ta jednak się obroniła, o czym z pewnością zadecydowały argumenty psychologiczne i potrzeby wieku dojrzewania. Zaniechaniem byłoby pominięcie twórczości Kornela Makuszyńskiego, który wniósł zupełnie nowe elementy do powieści dziewczęcej.

¹¹ Cechy te wskazał S. Frycie, [w:] S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, W. Bojda, *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 2007, s. 650. Zob. także J. Szymkowska-Ruszała, *Robinsonada w literaturze polskiej: teoria, typologia, bohater, natura*, Słupsk 2000, s. 26.

¹² J. Balicki, S. Maykowski, *Mówią wieki, część I, Pierwszy rok nauki języka polskiego w gimnazjach*, Lwów 1933, s. 260.

Takie utwory jak: *Panna z mokrą głową*, *Awantura o Basię* czy *Szaleństwa panny Ewy* poruszały niezwykle ważne problemy następującej natury: walka dobra ze złem, zwycięstwo miłości, wiara w człowieka. Humor stosowany często przez autora łagodzi negatywny wymiar stereotypów. Temperamentne bohaterki swoją energicznością są w stanie skutecznie oddziaływać na otoczenie¹³. Powieści Makuszyńskiego stanowiły niewątpliwie antidotum na nudne, kliwne, dewocyjne wręcz powieści dla dorastających pańienek. I choć w odniesieniu do dzisiejszej literatury tego typu nikt już nie stosuje takich określeń, to wcale nie oznacza, że one nie istnieją. Bohaterki w tym samym wieku i przynależnymi doń wątpliwościami i rozterkami zostały niejako przeniesione w czasie, przystosowane do obecnych realiów. Jako przykład posłużyć może twórczość Meg Cabot, której seria *Pamiętnik księżniczki* cieszy się od kilku lat niesłabnącą popularnością. Osobną grupę stanowią współczesne powieści traktujące o aktualnych dziś i bolesnych sprawach, jak niechciane ciąży, przemoc w rodzinie, co odnajdujemy w książkach Marty Fox (np. *Marta.doc*).

Na przykładzie powyższych utworów widać, iż bohaterowie literatury dla młodego odbiorcy ewoluują wraz z czytelnikiem. Problemy, które były zupełnie obce gimnazjalistom międzywojennym dla dzisiejszego nastolatka nie stanowią tematu tabu. Mam tutaj na myśli zagadnienia związane z uzależnieniami. Bohaterowie uwikłani w narkomanię coraz śmielej wkraczają na karty literatury dla nastoletniego czytelnika. Nie dość wspomnieć tutaj o takich utworach jak: *Pamiętnik narkomanki* Barbary Rosiek czy *My, dzieci z dworca ZOO* Christiane Felscherinow, których fragmenty przedrukowywane są w podręcznikach gimnazjalnych do kształcenia literacko-kulturowego. Są to utwory traktujące o narkomanii dotyczącej przedstawicieli młodego pokolenia¹⁴. Z moich rozmów z gimnazjalistami wynika, że młodzież uznaje te pozycje książkowe za pouczające, skłaniające do myślenia. W tekstach tych nastolatki dostrzegają problematykę dotyczącą młodzież XXI wieku. Na marginesie warto wspomnieć, że obydwie te książki były młodzieżowymi bestsellerami czytelnickimi w 1994 roku¹⁵. Zainteresowanie tego typu literaturą nie słabnie od lat. Fakt ów Danuta Świerczyńska-Jelonek tłumaczy następująco:

Bez wątpienia potrzeby emocjonalne – „chęć przeżycia razem z bohaterami ich losów” – motywuje tę grupę czytelników do sięgania po autentyczne relacje „mówiące prawdę o życiu”. Potrzeba emocji w kontakcie z literaturą uwidacznia się tu wyraźnie. Ponadto wymienione książki mogą być tak atrakcyjne i ważne dla młodego czytelnika ze względu na – nazwijmy to tak – pewien „trop dydaktyczny”, który bez wątpienia zawierają: losy

¹³ Zagadnienie dziewczęcych bohaterek podejmuje następująca praca: J. Kowalczykówna, *Bohaterki dziewczęce w literaturze młodzieżowej*, [w:] *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, red. B. Jedynak, t. 1. Lublin 1999. Zob. A. Kruszewska-Kudelska, *Polskie powieści dla dziewcząt po 1945 roku*, Wrocław 1972; M. Pomirska-Graban, *Szkoła narzeczonych. O powieści dla dziewcząt w dwudziestolecie międzywojennym*, Gdańsk 2006.

¹⁴ O bohaterach młodzieżowych lektur, których dotknęły poważne problemy przeczytać można w artykule Elżbiety Kruszyńskiej *Inny, obcy, odmieniec – bohaterowie współczesnych powieści dla młodzieży*, „Polonistyka” 2010, nr 4.

¹⁵ Zob. D. Świerczyńska-Jelonek, *Co dzieci czytały w 1994 roku*, „Guliwer” 1995, nr 1.

innych jako przestroga – lub – dramatyczne doświadczenia innych ludzi, choć przeżyte zastępczo, poprzez akt lektury, stają się w pewnym stopniu doświadczeniem młodego czytelnika¹⁶.

Bohater współczesnych tekstów dla nastolatków może tylko pozornie wydawać się jednostką bez wyraźnego systemu wartości. Po głębszym namyśle okazuje się jednak, że jest to ktoś, kto nie godzi się na panujące zło, buntuje się przeciwko światu; ktoś, kto zwyczajnie po ludzku ma problem z odnalezieniem się w otaczającej go rzeczywistości. Od bohaterów tych młodzi ludzie mogą uczyć się stawiania czoła przeciwnościom. Niezwykle ważny jest jednak odpowiedni namysł nad daną lekturą. Istotną rolę odgrywają w tym zakresie nauczyciele poloniści, którzy często jednak unikają „trudnych” tekstów. Rugowanie takiej literatury ze szkoły wcale nie oznacza, że uczniowie się z nią nie zetkną. Będą czytać pod przysłowiową ławką, a to może oznaczać powierzchowną, uproszczoną interpretację utworu. Uważam, że pracując na lekcjach języka polskiego z gimnazjalistami warto słuchać ich głosów, rozważać ich propozycje lekturowe, wszak obowiązująca *Podstawa programowa* daje nam możliwość omawiania tekstów wybranych w porozumieniu z uczniami.

Characters in School Children Literature – Now and Then

Abstract

An article entitled Characters in school children literature – now and then focuses on the questions of school pupils' prose. The author starts with enumerating different types of texts, with a particular reference to peer models in literature. Then, she shortly discusses the construction of fictional characters in various kinds of child's and teen's writing. The next part of the article is devoted to the analysis of character's attitude depending on different subjects of texts. The themes include characters in historical, adventurous and fantasy fiction. The author does not avoid difficult themes such as sexual harassment, drug addiction or prostitution. Analysing the coursebooks' texts from the Interwar Period, the author delves into different reading matters where peer models can be found. Consequently, she draws conclusions about the popularity of particular writings. Reading tastes of Interwar Period pupils are confronted with choices of modern teenagers which leads to the conclusion that youth literature characters evolve along with their readers.

Key words: Children and adolescents literature, Interwar Period's secondary school, contemporary secondary school, child and adolescent character

¹⁶ Taż, *Współczesne polskie dziecko i książka*, [w:] *Pedagogika społeczna. Kęgi poszukiwań*, red. A. Przecławska, Warszawa 1996, s. 189.